

Таран А. А.,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ ФОРМАТ ЗНАНЬ ПРО УПРАВЛІННЯ НАВЧАЛЬНИМ ЗАКЛАДОМ

Анотація. У статті проаналізовано нові слова і значення слів лексики галузі освіти і науки. У XXI ст. ця сфера зазнає перманентного оновлення. В умовах реформування відбувається розвиток науково-педагогічної творчості, тому є потреба в осмисленні дефініцій слів, пов'язаних із такими нововведеннями. З'ясовано, що фахова лексика засвідчує мовну динаміку, зміни в значеннях слів і в мовних смаках суспільства. Обґрунтовано, що мовна культура управління, точність у вживанні слова пов'язана з глибоким розумінням лексичного значення, вмінням точно відчувати значеннєві відтінки слів. Точність терміна в словнику сприятиме зростанню професіоналізму управління закладу освіти.

Проаналізовано спектр номінацій з іменником *інновація* та прикметником *інноваційний*, досліджено парадигматичні, синтагматичні й епідигматичні відношення між мовними одиницями, з'ясовано чинники збереження рівноваги між тенденціями інтернаціоналізації (відкритістю української мови до процесів глобалізації) та націоналізації (збереженням її національної самобутності). Обґрунтовано, що слова *інновація*, *інноватор*, *інноватика* потребують особливого пояснення в лексикографічних працях, а прикметник *інноваційний* у дво- чи трислівній сполуці треба трактувати окремо, оскільки кожна сполука має відтінки значень. З'ясовано, що семантичні інновації репрезентують несподівані змістові зв'язки, концентрують актуальні, суспільно значущі думки, вносять нові аспекти до української мовної картини світу. Звернено увагу на позамовні й мовні детермінанти змін у мовній свідомості сучасного українця та у відображенні таких змін у нових номінаціях. Простежено вплив інновацій на структуру лексики освіти й науки. Тенденцію до спеціалізації понять у мовній свідомості українців доводять вербалізатори нових аспектів у сучасному українському лексиконі.

Ключові слова: мовна динаміка, семантичні зміни, лексикон освіти й науки, словник, семантична інновація, термін, лексичне значення.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими чи практичними завданнями. Мова відображає динамічні процеси і зміни в суспільній діяльності людини. Стрімкі темпи мовної динаміки XXI століття вчені пов'язують із мінливістю суспільства, зміною соціально-політичних, економічних, науково-освітніх та психологічних пріоритетів. Зазнає найпомітніших змін зазвичай лексична система, про що свідчать нові слова й значення слів, що є важливим матеріалом для поповнення реєстрів сучасних лексикографічних праць. Нова термінологія галузі освіти і науки засвідчує можливість для з'ясування тенденцій розвитку сучасної української мови, співвідношення різних способів номінації, взаємодії одиниць різних мовних рівнів. Висока мовна культура управління, точ-

ність у вживанні слова пов'язана з глибоким розумінням лексичного значення, вмінням точно відчувати значеннєві відтінки синонімів і обирати саме те слово, яке найточніше і найпотрібніше у певний момент [1]. Зазвичай управлінська діяльність визначається свідомістю і мисленням її суб'єкта. Якість мисленнєвої діяльності зі свого боку зумовлена якістю використовуваних інтелектуальних інструментів, засобів тощо. Такими засобами є поняття, що адекватно відображають дійсність, інші моделі цієї дійсності. Відома в мовознавстві гіпотеза лінгвістичної відносності Е. Сепіра й Б. Уорфа обґрунтовує залежність логічної будови мислення й пізнавальної здатності народу від його мови [2, с. 89].

Важливою складовою в становленні управління закладу освіти є формування багатого, такого, що відображає дійсність, індивідуального професійного словника. Оскільки сьогодні спостерігаємо активне функціонування слів, ще не засвідчених у загальномовних словниках, але вживаних у суспільній мовній практиці, то актуально розглянути тенденції розвитку лексики сфери освіти, адже вона дає важливий матеріал для роздумів про взаємодію способів і засобів її оновлення й збагачення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Особливостям оновлення й збагачення словникового складу української мови у XXI ст. присвячено праці Ф. С. Бацевича, С. П. Бибик, І. І. Браги, К. В. Бріткової, С. Я. Єрмоленко, Є. А. Карпіловської, Л. П. Кислюк, Н. Ф. Клименко, Ж. В. Колоїз, Т. А. Коць, Г. Б. Мінчак, М. І. Навальної, А. М. Нелюби, І. А. Самойлової, О. А. Стишова, Л. В. Струганець, Г. М. Стюти, О. О. Тараненка, Ю. О. Цигвинцевої та інших учених. Важливими для теорії і практики української неології є колективні монографії співробітників відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловської та Л. П. Кислюк «Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі» (Київ, 2008) та «Вплив суспільних змін на розвиток української мови» (Київ, 2017). У монографіях докладно проаналізовано способи й засоби поповнення та оновлення лексики сучасної української літературної мови. У наукових студіях, присвячених інноваційним процесам на межі XX–XXI ст., зосереджено увагу, як правило, на причинах і джерелах розвитку українського лексику, різновидах лексичних інновацій з несистематичним зверненням до опису фахової лексики. Проте саме така лексика найяскравіше репрезентує той лексикон, що потребує особливої уваги мовознавців, оскільки засвідчує мовну динаміку, зміни в значеннях слів і в мовних смаках суспільства. Точність терміна у словниках сприятиме зростанню професіоналізму фахівців будь-якої галузі.

Мета статті – простежити зміни в лексиці освіти й науки, запропонувати дефініції нових термінів з урахуванням наявних контекстів. Матеріалом нашої розвідки є картотека слів, укладена за матеріалами сайту Міністерства освіти і науки України.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Для фахівця будь-якої галузі незамінним помічником є словник, де в лаконічній формі репрезентовано людський досвід, знання й культурну спадщину. Інтенсивність змін в освіті й науці не могла не відобразитися у свідомості носіїв мови і відповідно в мові. Як наслідок – спостерігаємо поповнення термінів освіти й науки та появу нових способів їх номінування й системної організації. Лексика сфери освіти відображає структуру науково-педагогічної теорії і водночас постійно розвивається й збагачується. З огляду на це вважаємо за доцільне фіксувати такі інновації в реєстрах нових словників. До того ж варто пам'ятати: право на новаторство мають лише ті, хто володіє благословенним даром відчувати слово. Українські лексикографи, фіксуючи нові слова, повинні враховувати, чи не дублюють слова того, що вже усталене в мові, чи не є виявом надлишковості і чи не загрожують самотності мови [3]. Принцип доцільності, що визначає ступінь потрібності лексеми, має бути вирішальним при кодифікації інновацій у корпусах нових словників української мови.

У ХХІ ст. освіта й наука зазнає перманентного оновлення. В умовах реформування відбувається розвиток науково-педагогічної творчості, тому є потреба в осмисленні дефініцій слів, пов'язаних із такими нововведеннями.

Іноватика – це наука, що займається вивченням нових явищ у різних сферах діяльності людини. Основоположником понять теорії іноватики вважають австрійського економіста Й. Шумпетера. Незважаючи на те, що як галузь знань сформувалася в 40-х роках ХХ ст., в українських загальномовних словниках ні радянського періоду, ні сьогодення не зафіксовано. Іноваційні процеси в освіті стали предметом вивчення в кінці ХХ ст. Науковці передовсім досліджували творчу діяльність учителя, питання запровадження результатів наукових досліджень, проблеми узагальнення й поширення передового педагогічного досвіду. Натомість сьогодні спостерігаємо розширення сполучуваності іменника *іноватика*. Освітня іноватика – теорія і практика планування і впровадження змін в освіту, що сприяють її удосконаленню, вищій якості, напр.: *22–24 жовтня 2019 року відбудеться одинадцята міжнародна виставка «Іноватика в сучасній освіті» та десята міжнародна виставка освіти за кордоном «World Edu»* (<https://mon.gov.ua/18.10.2019>). Освітникам відомі також *педагогічна іноватика*, що вивчає педагогічні іноваційні процеси; вчення про створення, оцінювання, освоєння і використання педагогічних новацій; *педагогічна неологія*, що досліджує категорійне поле нової галузі педагогічних знань, понятійний апарат, класифікації педагогічних нововведень, міру готовності нового до використання, критерії їх оцінки; педагогічну аксіологію, яка розглядає особливості сприйняття, освоєння та оцінки нового педагогічною громадськістю, ставлення до нововведень вчителів, учнів та їхніх батьків тощо [4, с. 34]. Знання особливостей, основних напрямів і механізмів реалізації освітніх іновацій уможливить більш раціонально визначити структуру іноваційного процесу в школі. Поняття сутності й механізмів здійснення реалізації нововведень в системі управління допоможе

спроектувати систему управлінських дій, що оптимально відповідають особливостям процесів функціонування і розвитку школи.

Термін *іноватика* до наукового вжитку, зокрема й лінгвістичного, увійшов порівняно недавно. Попри активне вживання, не має усталеної дефініції. У Сучасному словнику іншомовних слів О. І. Скопненка, Т. В. Цимбалюк зафіксовані такі значення: 1) укладення коштів в економіку, яке забезпечує зміну поколінь техніки й технології; 2) привнесення нових ідей на рівні ринку; 3) політичні програми, що мають, як правило, неповторний характер; 4) мовозн. новоутворення, відносно нове явище, переважно в морфології [5, с. 306]. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови за редакцією Бусела іменник потрактовано як багатозначне слово, де перше значення репрезентує сферу освіти й науки: «1) нововведення (іноватика освіти); 2) ек. комплекс заходів, спрямованих на впровадження в економіку нової техніки, технологій, винаходів і т. ін. (фінансові іноватика); 3) лінгв. нове явище у мові» [6, с. 400]. У Словнику В. В. Жайворонка подано з ремаркою книжн. І значенням «Нововведення, новація. *Технічні іноватика. Іноватика в мові* // прикм. *іноватичний, Іноватичний процес* [7, с. 403]. Чому дефініції тої ж лексеми різні? На думку М. В. Жуйкової, А. В. Шевчук, існує низка об'єктивних чинників, що можуть впливати на зміст дефініцій, зокрема: досягнутий рівень пізнання світу і домінуючий тип свідомості соціуму; потенційна цільова аудиторія словника (носії мови чи іноземці, які її опановують); міра поширення освіти на базовому (шкільному) рівні; обсяг словника та його носії (дефініції в однотомовому паперовому словнику з необхідністю будуть лаконічнішими, ніж тлумачення в багатотомовому проєкті); наявність і доступність інших джерел інформації; загальні настанови укладачів словника щодо побудови дефініцій [8, с. 148].

У мовознавстві поняття *іноватика* – гіперонім (окреслює тенденції оновлення мовної системи загалом (пасивізацію лексем, заміну, появу нових мовних одиниць, їх конкурування. Гіпонімами є терміни лексична іноватика, словотвірна іноватика, граматична іноватика. Зі свого боку гіпонімами до терміна лексична іноватика є семантична іноватика (неосемантизм), okazіоналізм, новотвір, потенційне слово.

У педагогіці *іноватика* – це нововведення, оновлення; новий підхід створення якісно нового, використання відомого з іншою метою [4, с. 37]. Тому поняття *іноватика* і *нововведення* доцільно трактувати як синоніми, але не абсолютні, а часткові, оскільки слова різняться у змістовому наповненні, а саме: іноватика передбачає успіх перетворень; за такого розуміння не кожне нововведення є іноватикою. У педагогіці гіпонімами до терміна іноватика є іноватика в змісті роботи (оновлення навчальних програм, підручників), іноватика в технології навчання й виховання (оновлення методик викладання і взаємодії у виховному процесі), іноватика в організації педагогічного процесу (оновлення форм і засобів освітнього процесу), іноватика в управлінні освітою (оновлення структури, організації і керівництва закладу освіти), іноватика в освітній екології (архітектурне планування закладів освіти, використання будівельних матеріалів, інтер'єр тощо) [4, с. 37].

Лексеми *іноватири* теж не зафіксовано в лексикографічних працях. *Іноватири* – це особи чи організації, які беруть участь у нововведеннях. Своєю діяльністю вносять в освітню дійсність новизну, сприяють її оновленню, напр.: *До участі*

запрошуються науковці, **інноватори та стартапники**, учасники серії заходів *Science&Business* від МОН та УФС, що реалізується в межах спільної роботи над створенням умов для розвитку **інноваційної екосистеми**, поєднанням наукового та промислового потенціалу, забезпеченням трансферу технологій і комерціалізації наукових результатів (<https://mon.gov.ua/20.08.2022>). Українські **інтелектуали та інноватори** запропонують світу нові конкурентоспроможні ідеї та рішення», – зазначив Сергій Шкарлет (<https://mon.gov.ua/15.06.2022>). Як синонім до слова інноватори вживають винахідник, пор. ілюстрації з одного джерела: «*”Innovation Fest” – це майданчик, де наші науковці, інноватори та стартапери можуть показати свої крапці проєкти, позмагатися за їхню фінансову підтримку, познайомитися з потенційними інвесторами. Він [перший заступник Міністра освіти і науки Юрій Полохович – А. Т.] також додав, що за 5 років «Innovation Fest» став стартовим майданчиком для багатьох молодих винахідників*» (<https://mon.gov.ua/25.02.2020>). Синонімічний ряд доповнює лексема **генератор**, що формує нове значення «особа чи структура, яка здійснює пошук ідей, оцінює й вибирає ідею для вирішення проблеми», напр.: *Науковий комітет – орган дуже важливий як генератор ідей реформи. І відтак, з двадцяти чотирьох членів Наукового комітету двадцять представляють природничі і технічні науки, гуманітаристів* (<https://mon.gov.ua/29.10.2018>). У СУМ засвідчено такі значення лексеми генератор: «1. Машина для перетворення механічної енергії в електричну. 2. Апарат для вироблення, утворення чого-небудь. Угорські винахідники провели цікаві дослідження. 3. Те саме, що *газогенератор*» [9, II, с. 50]. Такі слова кваліфікуємо як неосемантизми (формують нове значення в семантиці вже наявного слова).

Відомим, хоча й не зафіксованим у нормативних українських словниках є слово **стартап**. За Оксфордським словником це «компанія, яка починає діяльність» [10]. Освітні стартапи спрямовані на реалізацію інноваційних ідей у царині освіти й науки. Засвідчуємо вживання лексеми **топстартап**, напр.: *Визначено топстартапи за результатами хакатону «Інновації у сфері глибоких технологій»* (<https://mon.gov.ua/11.03.2024>).

Відповідно тих, хто реалізує ідеї, називають **стартапники / стартапери**. Такі лексеми кваліфікуємо як словотвірні варіанти, оскільки вони виявляють повну тотожність значення, але різняться способами його оформлення словотвірними формантами, напр.: *Стартапери мали можливість поспілкуватися із зацікавленими учасниками, познайомитися з представниками компаній та урядів держав, отримати зворотний зв'язок та ініціювати перемовини з потенційними партнерами* (<https://mon.gov.ua/02.02.2024>). *За результатами хакатону науковці та стартапники отримали можливість опрацювати свої ідеї за участю найкращих міжнародних та українських експертів* (<https://mon.gov.ua/05.07.2022>).

Прикметник **інноваційний** давно відомий, хоча й не зафіксований в Словнику української мови в 11 томах. Лише в 2017 р. у додатковому томі цього словника потрактовано як прикметник до **інновація** і подано термінологічну сполуку **інноваційний банк** [11, I, с. 407]. Прикметник **інноваційний** розширив свою сполучуваність, охопивши широкий спектр іменників на позначення суб'єктів, об'єктів, дій, що відображають зміни в освіті й науці України, напр.: *інноваційний форум, інноваційні*

IT-рішення, інноваційний проєкт, інноваційна діяльність, інноваційна інтуїція, інноваційний потенціал педагога (соціокультурні і творчі характеристики педагога, які виражають готовність удосконалювати педагогічну діяльність), інноваційний процес, інноваційний ризик (затрата зусиль і засобів при невизначеному відношенні виграшу і втрат, а також шансів на успіх і крах) інноваційні педагогічні установки (ставлення педагога до себе, спосіб дії, об'єкт, на який спрямовано його активність під час освоєння нововведень), інноваційна візія, інноваційний хаб, напр.: Міністерство освіти і науки спільно з Міністерством цифрової трансформації презентували Глобальну інноваційну візію. Вона окреслює ключові напрями розвитку країни у внутрішньо- та зовнішньополітичному контекстах (<https://mon.gov.ua/15.12.2023>). *ПНУ може приєднатися до мережі європейських цифрових інноваційних хабів* (<https://mon.gov.ua/19.02.2024>). *МОН утворює стандарти ОЕСР у галузі наукової, технологічної та інноваційної політики* (<https://mon.gov.ua/21.11.2023>).

Цікавий розвиток семантики слова **візія**. За СУМом це «Те саме, що привид» [9, I, с. 668]. У Словнику української мови В. В. Жайворонка «1. Видіння, примара хворої уяви, облудна мара. 2. абстр. Бачення чого-небудь, погляд на щось» [7, с. 149]. Проте **інноваційна візія** – це не просто бачення чого-небудь, це стратегія розвитку інноваційних технологій у майбутньому.

Словосполуки з прикметником **інноваційний** можуть виявляти не лише здатність до взаємозаміни в певних контекстах уживання, а й вступати у родо-видові відношення. Формування між ними родо-видових, або гіперо-гіпонімічних відношень, призводить до диференціації їхнього уживання, розподілу за різними стилями мови або за різними сферами її уживання.

Прикметник **інноваційний** виконує переважно функцію виразника належності, різних об'єктів до інновацій. Виокремлюємо парадигму номінацій інноваційних освітніх технологій за гіпо-гіперонімічними зв'язками: гіперонім – **інноваційна освітня технологія** – сукупність форм, методів і засобів навчання, виховання й управління, що зумовлює важливі зміни в освітньому процесі; гіпоніми – **виховна інноваційна технологія** – маніпулятивні стратегії для формування в учнів особистісних цінностей у контексті загальношкільських; **управлінська інноваційна технологія** – інформаційні технології, що сприяють управлінню оперативно й ефективно ухвалити рішення.

Висновки дослідження і перспективи подальших пошуків. На наше переконання, інтенсивність і розмаїття процесів оновлення лексики сфери освіти і науки у сучасній українській мові спонукають до глибшого аналізу нового в слові, джерел, ресурсів і способів його втілення у ньому. Широкий спектр номінацій з іменником **інновація** та прикметником **інноваційний**, а також з їхніми синонімами **нововведення** та похідними від них доводить актуальність позначеного ними поняття «нововведення, новація» для освітнього й наукового середовища сучасної України. Відомі слова **інновація, інноватор, інноватика** потребують особливого пояснення в лексикографічних працях, а прикметник **інноваційний** у дво- чи трислівній сполуці треба трактувати окремо, оскільки кожна сполука має значення або відтінки значень.

Формування нового лексику освіти й науки засвідчує істотний вплив потреб мовної практики на добір способів і засобів номінації його понять, їхніх вирізняльних ознак, що сприяє функціонуванню номінацій, їхній дедалі більшій семантико-функціональній диференціації.

Література:

1. Культура української мови: Довідник / За ред. В.М. Русанівського. Київ : Либідь, 1990. 304 с.
2. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
3. Мазурик Д. В. Інноваційні процеси в лексиці сучасної української літературної мови (90-і роки XX ст.) : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.01. Львівський національний університет імені Івана Франка Львів, 2002. 20 с.
4. Інноватика в освіті: короткий термінологічний словник. Укладач Г.В. Товканець. Мукачево: МДУ, 2021. 80 с.
5. Сучасний словник іншомовних слів / укл. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. Київ : Довіра, 2006. 789 с.
6. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.). Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
7. Жайворонок В. В. (ред.). Словник української мови. Київ: ВЦ «Просвіта», 2016. 1316 с.
8. Жуйкова М. В., Шевчук А. В. Дефініції конкретної іменникової лексики: теоретичні підходи і практична реалізація. Лексикографічна парадигма XXI ст. : теорія і методологія. До 100-ліття від Дня народження Л. С. Паламарчука : монографія. Київ, 2023. С. 147–175.
9. Словник української мови : в 11 т. / гол. ред. І. К. Білодід. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
10. Oxford Learner's Dictionaries: Oxford Learner's Dictionaries. URL: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com>.
11. Словник української мови в 11 т. Додатковий том: у 2-х кн. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017.

Taran A. Lexicographic format of knowledge about the management of an educational institution

Summary. The article analyzes new words and meanings of words in the vocabulary of education and science. In the twenty-first century, this sphere is undergoing a permanent renewal. In the context of reforms, scientific and pedagogical

creativity is developing, so there is a need to comprehend the definitions of words related to such innovations. It has been found that professional vocabulary shows linguistic dynamics, changes in the meanings of words and in the linguistic tastes of society. It is substantiated that the manager's language culture and accuracy in the use of words are associated with a deep understanding of lexical meaning, the ability to accurately sense the semantic connotations of words. The accuracy of the term in the dictionary will contribute to the growth of the professionalism of the manager of an educational institution.

The article analyzes the range of nominations with the noun innovation and the adjective innovative, studies the paradigmatic, syntagmatic and epidigmatic relations between linguistic units, and identifies the factors of maintaining the balance between the trends of internationalization (openness of the Ukrainian language to globalization) and nationalization (preservation of its national identity). It is substantiated that the words innovation, innovator, innovatics require special explanation in lexicographical works, and the adjective innovative in a two- or three-word combination should be treated separately, since each combination has shades of meaning. It has been found that semantic innovations represent unexpected semantic connections, concentrate relevant, socially significant thoughts, and introduce new aspects to the Ukrainian linguistic worldview. Attention is drawn to the extra-linguistic and linguistic determinants of changes in the linguistic consciousness of modern Ukrainians and in the reflection of such changes in new nominations. The influence of innovations on the structure of the lexicon of education and science is traced. The tendency to specialization of concepts in the linguistic consciousness of Ukrainians is proved by the verbalizers of new aspects in the modern Ukrainian lexicon.

Key words: language dynamics, semantic changes, lexicon of education and science, dictionary, semantic innovation, term, lexical meaning.